

Muhammed Gâzî, bizzat görüştüğü Sa'diyye şeyhlerinin elindeki bilgi ve belgelerle değerlendirecek hazırladığı çalışmasını da Sa'deddin el-Cebâvî'nin yol kesen haydutları terbiye ve irşad maksadıyla aralarına katıldığını, daha sonra Şeyh dağî diye anılacak olan Haramun dağına yerleşip onları yönettiğini belirtmektedir. Muhammed Gâzî'ye göre Sa'deddin'in haydutlarla ilk karşılaşması, süvari birliğiyle Mekke'den Dimaşk'a giderken Cevlân bölgesinde yollarının kesilmesi üzerine olmuş, Sa'deddin yanındakilerle birlikte haydutları bastırmayı başarmış, ele geçirdiği liderlerinin canını bağışladığı takdirde liderliği kendisine bırakacağı söylemesi üzerine onların başına geçmiştir. Bu dönemde haydutların zorla aldıkları malları sahiplerine iade ettirmesiyle ün kazanmış, bu sebeple "râi'n-nâmûs" (namus bekçisi) lakabını almıştır (*et-Tarîkatü's-Sa'diyye*, I, 222-225).

Sa'deddin el-Cebâvî, Hz. Peygamber tarafından uyarıldıktan sonra Mekke'ye babasının yanına gitti ve tasavvufî eğitimini tamamlayarak icâzet aldı. Ardından Dimaşk'a 60 km. mesafedeki Akkâ güzerğâhında bulunan Cebâ bölgesinde tekkesini kurdu ve irşad faaliyetine başladı. O döneme kadar küçük ve metrûk bir yerleşim yeri olan Cebâ, bundan sonra hem ilim ve mârifet makamını hem de Haçlılar'la savaşta müslümanların merkezi haline geldi. Şeyh Sa'deddin'in Haçlılar'la fiilî savaşa katıldığına dair kaynaklarda bir kayıt bulunmamakla birlikte asker temini ve onların savaşa teşvik edilmesi için çalıştığı belirtilmektedir. Bu çalışmaları sebebiyle "el-imâmü'l-mücâhid" lakabıyla anıldı. Sa'deddin el-Cebâvî ile birlikte Dimaşk'a gelen kardeşlerinden Şeyh Müeyyüdüddin Şeybân tekkesini Cevlân'da, Şeyh Ebû Hilâl Muhammed Kâsimiye'de, Şeyh Muhammed Saîd Mardin'de, Şeyh Abdullah Yûnus Dimaşk'ın güneyindeki Buhsa'da kurdu. Abdullah Yûnus'un tekkesinde asker için ilâç imal edildiği kaydedilmektedir.

Dimaşk'a yerleştikten sonra Irak, Kudüs ve Hindistan'a seyahatler yapan Sa'deddin el-Cebâvî'nin bu yolculukları esnasında meydana gelen birçok kerameti Şemseddin Muhammed'in *er-Risâletü'l-Muhammediyye fi'r-reddi 'ani's-sâdâti's-Sa'diyye* ve Ebû't-Tayyib el-Gazzî'nin *en-Nefhatü'r-rabbâniyye fi't-tarîkatü's-Sa'diyye* adlı eserlerinde nakledilmektedir. Sa'diyye kaynaklarında Sa'deddin el-Cebâvî'nin aynı dönemde Bağdat'ta yaşayan Abdülkâdir-i Geylânî ve Kûfe, Vâsıt, Basra arasındaki Batâih bölgesinde yaşayan Ahmed er-Rifâî ile karşılıklı kerametlerinden söz

edilmekle birlikte yüzyüze görüştüklerine dair herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bazı Rifâî kaynakları Cebâvî'nin, babasının yanı sıra Ahmed er-Rifâî'den veya onun halifesinden hilâfet aldığını belirtmiş ve Sa'diyye'nin Rifâiyye'nin bir kolu olduğunu ileri sürmüştür.

Sa'deddin el-Cebâvî'nin tarikat silsilesi biri vehbî, diğeri kesbî olmak üzere iki koldan Hz. Peygamber'e ulaşır. Babası Şeyh Yûnus eş-Şeybî vasıtasıyla gelen Şeybâniyye silsilesi kesbî, Resûl-i Ekrem'in kendisini uyardığı sırada zikir telkin ederek hırka giydirmesi vehbî silsile olarak kabul edilmektedir. Babası vasıtasıyla gelen silsile Ebû Bekir en-Nessâc, Ebû'l-Kâsım el-Cürcânî, Ebû Osman el-Mağribî, Ebû Ali el-Kâtib, Ebû Ali er-Rûzbârî, Cüneyd-i Bağdâdî, Serî es-Sakatî, Ma'rûf-i Kerhî, Ali er-Rizâ, Mûsâ el-Kâzım, Ca'fer es-Sâdik, Muhammed el-Bâkır, Ali Zeynelâbidîn, Hüseyin b. Ali, Ali b. Ebû Tâlib, Hz. Muhammed şeklindedir. Bu silsilenin dışında birkaç silsile daha kaydedilmekteyse de bunların güvenilir olmadığı vurgulanmıştır (*a.g.e.*, I, 179-182, 191).

Sa'deddin el-Cebâvî'nin başta akıl hastaları olmak üzere pek çok hastayı tedavi ettiği, öte yandan vahşi ve zehirli hayvanlar üzerinde tasarrufta bulunmak gibi kerametleri olduğu rivayet edilmektedir. Bu tür uygulamalar Sa'diyye tarikatında bir gelenek halinde varlığını sürdürmüştür. 29 Zilhicce 575 (26 Mayıs 1180) tarihinde vefat eden Sa'deddin el-Cebâvî, Cebâ'daki zâviyesine defnedildi. Cebâvî'nin dokuzu erkek, dördü kız olmak üzere on üç çocuğu olmuştur. Bunlardan Şemseddin Muhammed el-Envâr, Mısır'da medfun Şeyh Yûnus, Ebû'l-Vefâ İbrâhîm, Celâleddin Ahmed, Fâhreddin Ahmed, Burhâneddin Osman, Şeyh İsmâil, Ali el-Ekhel kendisinden sonra tarikatını yaymıştır.

Eserleri. Muhammed Gâzî, Sa'diyye şeyhlerinden duyduğu ve çeşitli beyitlerde adları geçen Sa'deddin el-Cebâvî'ye ait eserlerin listesini kaydetmiştir. Çoğu günlük virdleri içeren bu eserler şunlardır: 1. *Kitâbü'l-Fütûh*. Cebâvî'nin en meşhur eseri olduğu belirtilen bu iki ciltlik kitabın şu ana kadar nüshasına rastlanmamıştır. 2. *el-Virdü'l-kebir*. *Evrâdü'l-kuṭbi's-Sa'diddin el-Cebâvî eş-Şeybânî* (Dimaşk 1883, 1922) ve *Vazîfetü's-Sa'diyye* (Humus 1974, 1999) adıyla basılmıştır. 3. *Mecmû'atü'ş-kaşâ'id ve manzûmât fi't-tevhîd ve't-tazarru' ve medhi'r-Resûli'l-a'zam*. Eserde Hz. Peygamber ve hakikat-i Muhammediyye methedilmekte, Kâbe'ye kavuşma arzusu dile getirilmekte-

dir. 4. *Şıyağü şalavât 'ale'n-nebiyyi'l-kerim*. 5. *Kitâbü'l-Havâtif*. 6. *Kitâbü'l-Ahbâr*. 7. *Kitâbü'l-Veḳâif* (son üç kitabın varlığı Humuslu Sa'dî şeyhi Abdülvekil Durûbî [ö. 1993] tarafından bildirilmiştir). Çeşitli vird ve hiziplerden ibaret olan diğer eserleri de şunlardır: *el-Virdü'l-evsaṭ* (*el-Virdü's-şağır*), *el-Virdü'l-müşelleş* (*el-Virdü'l-müsebbâ*, *el-Virdü'l-fezâ*), *el-Virdü'r-râ'id el-müsemmâ bi-hizbi'l-fütûhât*, *el-Virdü'l-müsemmâ bi-hizbi's-şafâ*, *el-Virdü'l-müsemmâ bi-hizbi'l-envâr ve't-tahsin*, *Virdü'l-kuṭbi'l-müsemmâ bi-hizbi'l-âyâtü'l-feth*; *Du'â'ü ismihi te'âlâ er-rahmân*; *Mecmû'atü evrâdi'l-leyâlî ve'l-eyyâm* (bk. *et-Tarîkatü's-Sa'diyye*, I, 249-250).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kesir, *el-Bidâye*, I, 163; Şemseddin Muhammed, *er-Risâletü'l-Muhammediyye fi'r-reddi 'ani's-sâdâti's-Sa'diyye*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, nr. 158, tür.yer.; Ahmed b. Muhammed el-Veterî, *Ravzatü'n-nâzîrin ve hülâşatü menâkıbi's-şâlihîn*, Kahire 1306, s. 34-35; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, I, 174-175; Ebû't-Tayyib el-Gazzî, *en-Nefhatü'r-rabbâniyye*, Süleymaniye Ktp., H. Hayri - H. Abdî, nr. 145, vr. 3^b; Muhibbî, *Hülâşatü'l-eser*, I, 34-35; Hasan Receb es-Sekkâ, *er-Ravzatü'l-behiyye fî mâ yete'allaku bi't-tarîkatü's-Sa'diyye*, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 3-18; D'Ohsson, *Tableau général*, IV, 623; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 129^a-138^a; Mehmed Sâmî, *Esmâr-ı Esrâr*, İstanbul 1316, s. 9-10; Hocaâde Ahmed Hilmi, *Hadîkatü'l-evliyâ*, İstanbul 1318, s. 47-49; İsmâil Hakkı Erzurûmî, *Tercüme-i Evrâd-ı Sa'diyye*, İstanbul 1338, s. 3-6; Hüseyin Vassâf, *Sefîne* (haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz), İstanbul 2006, I, 421-427; Zirîklî, *el-A'lâm*, III, 84-85; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, London 1973, s. 73; Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, *Câmi'ü kerâmâti'l-evliyâ*, Kahire 1984, II, 90-91; M. Gâzî Hüseyin Âgâ, *et-Tarîkatü's-Sa'diyye fî bilâdi's-Şâmiyye*, Dimaşk 1424/2003, I, tür.yer.; David Samuel Margolouth, "Sa'diyye", *IA*, X, 44-46; Barbara von Schlegell, "Sa'diyya", *EP* (İng.), VIII, 728-732.

HÜR MAHMUT YÜCER

ŞÂDEDDİN EFENDİ, Hoca

(bk. HOCA ŞÂDEDDİN EFENDİ).

ŞÂDEDDİN EFENDİ, Mehmed (1798-1866)

Osmanlı şeyhülislâmı.

İstanbul'da doğdu. XVI. yüzyılın tanınmış tarihçisi, padişah hocası ve şeyhülislâmı Hoca Şâdeddin Efendi'nin soyundan gelir. Müderris Abdülhamid Efendi'nin öğ-

ludur. Babasından ve dönemin diğer âlimlerinden tahsilini tamamladıktan sonra kadılık mesleğine girip Anadolu'da birçok kazada görev yaptı. Aydın kadısı iken Karasmanoğulları ile olan bir ihtilâfı yüzünden bir süre Kütahya'ya sürgüne gönderildi. Ardından affedilerek Manisa nâibliğine getirildi ve uzun süre burada kaldı. Azledildikten sonra bir müddet bekleyip Tanzimât-ı Hayriyye'nin uygulaması sırasında oluşturulan Güzelhisariaydın muhasıllığına gönderildi. Ancak maaşı dışındaki gelirleri kesilen Aydın Valisi Çengelzâde Tâhir Paşa ile aralarındaki ihtilâfın giderilememesi sebebiyle durumları Meclis-i Vâlâ'da görüşülmek üzere İstanbul'a çağrıldı. Meclis-i Vâlâ'daki muhâkeme neticesinde haksızlığı anlaşılan Tâhir Paşa valilikten alındı ve Sâdeddin Efendi görevine iade edildi.

1841'de bazı eyalet ve kazalar birleştirilip defterdarlık olarak devlet erkânına verilmeye başlanınca Aydın eyaleti maliyesi İzmir muhassılı eski gümrükçü Sâlih Bey'e tevcih edildi ve Sâdeddin Efendi muhasıllıktan ayrılarak İstanbul'a döndü. Bir süre sonra İstanbul'da maliye hazinesinde mîrî kitâbetine getirildi. Bu memuriyet uhdesinde kalmak şartıyla Meclis-i Zirâat üyesi oldu. 1846 yılı başlarında memuriyetleri üzerinde kalarak mahreç pâyesiyile Doğu Karadeniz'de Çürüksu sahilinde sınır tayin ve tesbitiyle bazı meselelerin halli için görevlendirildi. Aralık 1846'da Evkâf-ı Hümmâyun müfettişliğiyle Trabzon'a gönderildi. Burada teftiş görevini tamamlayıp İstanbul'a döndüğünde Mekke pâyesiyile taltif edildi. Sekiz yıl sürdürdüğü müfettişlik görevini titizlikle yürüttü. Bu başarısı sayesinde İstanbul pâyesini aldı, ayrıca Meclis-i Muhâsebe-i Mâliyye üyeliği verildi. 1856'da Anadolu kazaskerliği pâyesine ulaştı, 1858'de Meclis-i Vâlâ üyeliğine tayin edildi. Sağlam karakteri, liyakat ve dirayetiyle Sultan Abdülmecid'in takdirini kazanan Sâdeddin Efendi, Meşrepzâde Ârif Efendi'nin vefatı üzerine 27 Aralık 1858'de şeyhülislâmlık makamına getirildi. Cevdet Paşa'ya göre Meşrepzâde'den sonra meşihata en layık kişi Rüşdü Molla olduğu halde Sâdeddin Efendi'nin Meclis-i Vâlâ üyeliğine tayini ona şeyhülislâmlık yolunu açmıştır. Cevdet Paşa, Sâdeddin Efendi'nin ilim erbabından olmadığını, ancak büyük kadırlardan sayıldığını, önemli görevler üstlendiğini, iş bilir, cerbezeli, düzgün konuşan bir kişi olması dolayısıyla meşihat için tercih edildiğini de belirtir. Nitekim ilmi rütbe olarak Şeyhülislâm Mekkiâzâde Âsım Efendi zamanında "pâye-i mücerrede" al-

mış, ardından Ârif Hikmet Bey zamanında kendisine mahreç mevleviyeti verilip durumu düzeltilmişti.

Meşihat görevi sırasında bazı yeni daire ve meclislerin teşkiline gayret eden Sâdeddin Efendi, şer'î mesele ve davaların çokluğu sebebiyle haftada iki gün toplanan huzur mürâfaası kâfi gelmediğinden başkan ve üyeleri ilmiye sınıfının fakihlerinden oluşmak üzere şeyhülislâmlıkta Tetkikât-ı Şer'iyye Meclisi adıyla bir heyet teşkil etti (Lutfî, X, 93). Beş yıla yakın bir süre kaldığı şeyhülislâmlığı sırasında kabine üyesi sıfatıyla hükümette pek çok idarî ve siyasî sorumluluk üstlendi. Önemli mevkiilere tayin ve azillerde rol oynadığını, bu arada taraf tuttuğunu çeşitli vesilelerle ifade eden Cevdet Paşa, kendisinin Mekke pâyesinin İstanbul pâyesine terfi ettirilmesi sadâretten meşihata bildirildiği halde bunun uygulanmadığını anlatırken Sâdeddin Efendi'nin "câhil-i cesûr, ilim ve maarifin kadrini bilmez, rüsum-perest bir kimse" olduğunu söyler (Tezâkir, II, 126-127, 158, 260-262). Esasen onun buna benzer ilmiye tayin ve terfilerinde sadâretin talepleri yanında Mehmed Emin Âlî ve Keçecizâde Fuad paşalar gibi devlet ricâlinin aracılığına bile direndiği (a.g.e., II, 155), hatta Âlî ve Fuad paşalarla geçinemediği ve onları aleni şekilde kötülediği (Ma'rûzât, s. 47) bilinmektedir.

Şeyhülislâm olarak Abdülaziz'in cülûs törenine katılan Sâdeddin Efendi (Cevdet, Tezâkir, II, 152), Osmanlı eğitim sisteminde çok sıkıntılı bir uygulama olan bir rûs imtihanı sonrasında 23 Kasım 1863'te görevden alındı ve yerine Âtıfzâde Hüsâmeddin Efendi getirildi. Tok sözlü ve dirayet sahibi olması Bâbiâli'de muhtemelen bazı kimselerin hoşuna gitmediği için araları açık bulunan Fuad Paşa'nın tesiriyle azledilmiş olabileceği de belirtilir. Kendisine tahsis edilen arpalık dışında aylık 25.000 kuruş maaş bağlanmıştır (Devhatü'l-meşâyih, s. 134). Azlından sonraki iki buçuk yıllık ömrünü yalısında geçirdi ve 6 Ağustos 1866'da vefat etti. Kabri Karacaahmet Mezarlığı'ndadır. Cevdet Paşa'nın yer yer olumsuz değerlendirmesine karşılık Vak'anüvis Lutfî Efendi onun işten anlayan, tecrübe sahibi, makamını dolduran bir kişi olduğunu, ancak ilmiye mesleğinin kaidelelerini korumada biraz ifrata kaçtığını söyler (Tarih, X, 103). İstanbul Aksaray Sofular'da Şeyh Ömer Efendi Dergâhı'na minber koydurup bazı gelirler tahsisıyla cuma namazı kılınır hale getirmiş, ayrıca başka hayır eserlerinin yapılmasına vesile olmuştur. Defter-i Pâk-i Erbab-ı Dâniş adlı ça-

lışması dışında eseri bilinmemektedir. Bir listeden ibaret bu eser dönemin meşhur hattatlarının, mücellitlerinin, kalemıraçlarının, hakkâkların ve dinî ilimlerde tanınmış âlimlerin isimlerini içermekte olup yedi varaklık tek nüshası bilinmektedir (İÜ Ktp., nr. 2821; Süleymaniye Ktp., Mikrofilm Arşivi, nr. 3801).

BİBLİYOGRAFYA :

Devhatü'l-meşâyih, s. 132-134; Cevdet, Tezâkir, II, 72-73, 126-127, 152-153, 155, 158, 260-262; a.mif., Ma'rûzât, s. 37-38, 46-55; Lutfî, Tarih, X, 93, 103; İlmîyye Sahnâmesi, s. 592-593; Behcetî, Merâkid-i Mu'tebere-i Üsküdar, s. 61; Danişmend, Kronoloji, V, 154; Abdülkadir Altunsoy, Osmanlı Şeyhülislâmları, Ankara 1972, s. 192-193.

MEHMET İPŞİRLİ

SA'DEDDİN-İ HAMMÜYE

(سعد الدين حموية)

Sa'düddin Muhammed
b. Müeyyed b. Abdillâh

b. Alî Hammüye Bahrâbâdî Cüveynî
(ö. 671/1272-73'ten sonra [?])

Kübrevî şeyhi.

Nişâbur civarındaki Cüveyn kasabasına bağlı Bahrâbâd köyünde dünyaya geldi. Doğum tarihi hakkında farklı yıllar verilmekle birlikte hayatının belli başlı safhaları dikkate alındığında 587 (1191) yılı civarında doğduğu söylenebilir. Hammüye (Hamûî, Hammûî, Hameviyye) nisbesi mensup olduğu, Benî Hameviyye diye bilinen sûfi ve fukaha ailesinden gelmektedir. Aslen İran'ın Serahs bölgesinden olan bu ailenin bir kolu daha sonra Suriye'ye göç ederek Eyyübî hükümdarlarının hizmetine girmişti (bk. BENÎ HAMEVİYYE). Ailenin Suriye koluna mensup olan Sa'deddin'in hayatıyla ilgili en geniş bilgi torununun oğlu Hâce Gıyâseddin'in *Murâdû'l-mürîdin* adlı eserinde bulunmaktadır. Muhammed Ta'ki Dânişpejûh, bir nüshası Tahran Üniverstesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan (nr. 2143) bu eserdeki bilgileri özetleyerek aktarmıştır (*Ferheng-i İrân-zemîn*, XIII, 301-306).

Sa'deddin, Nişâbur'da Sultâniye (Nizâmiye) Medresesi'nde Muinüddin Câcermî'den dinî ilimleri tahsil ettikten sonra 605 (1208-1209) yılında Hârizm bölgesine gitti. Burada Şehâbeddin Hîvekî'nin öğrencisi oldu. Şüşterî'nin kaydettiği vasiyetnâmesinde belirttiğine göre hadis, fıkıh, hilâf, lugat ve nahiv ilimlerini öğrendi (*Mecâlisü'l-mü'minin*, II, 76). Kübreviyye tarikatının kurucusu Necmeddin-i Kübrâ'nın hâlifelerinden olan babasının kuzeni Ebü'l-